

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«ҒҮЛЫМ ЖАҢЕ БІЛІМ - 2025»
XIX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«ҒҮЛЫМ ЖАҢЕ БІЛІМ - 2025»**

**PROCEEDINGS
of the XX International Scientific Conference
for students and young scholars
«ҒҮЛЫМ ЖАҢЕ БІЛІМ - 2025»**

**2025
Астана**

УДК 001(06)
ББК 72я631
F96

**«ǴYLYM JÁNE BILIM – 2025» студенттер мен жас ғалымдардың
XX Халықаралық ғылыми конференциясы = XX Международная
научная конференция студентов и молодых ученых «ǴYLYM JÁNE
BILIM – 2025» = The XX International Scientific Conference for
students and young scholars «ǴYLYM JÁNE BILIM – 2025». – Астана:
– 3813 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.**

ISBN 978-601-08-5373-7

**Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас
ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті
мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.**

**The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young
researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities. В сборник
вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по
актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.**

УДК 001(06)
ББК 72я431
F96

ISBN 978-601-08-5373-7

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2025

808. 24	Пулатов Шерзод Аббозович	Межэтнический диалог и переговорные процессы в полиэтничном Казахстане: институциональные практики и политико-правовые основы	3603
809. 25	Сатвалдиев А.Г.	Қазақстандық этносаясатта «жанубий қозғалыс» газетінің алар орны және түрлі кезеңдердегі мемлекеттік саясаттың оның контентіне әсері	3608
810. 26	Токенов А.С.	Социальный капитал и доверие в казахстанском обществе: к вопросу о влиянии этнической структуры	3613
811. 27	Узарова Л.М.	Особенности коммуникации в сфере этномедиации	3617
812. 28	Урстенова Д.Д.	30 лет АНК: новые возможности народной дипломатии	3622
813. 29	Хмелевский В.А.	Межкультурное многообразие и общая историческая память В республике Казахстан	3627
814. 30	Чжан Цзинкай	«Цветные революции» в эпоху интернета (особенности противостояния в странах СНГ)	3630

6 – СЕКЦИЯ
ФИЛОЛОГИЯНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФИЛОЛОГИИ

**6.1 ҰЛТТЫҚ ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ЖАҢА ҮРДІСТЕРІ МЕН ДАМУ БАҒЫТТАРЫ
НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ**

815.	Абдулла А. К.	Абай мұрасындағы сакралды ұғымдар	3610
816.	Алаудин Н. Ә.	Нәзира Бердалы поэзиясындағы фольклорлық үрдістер	3614
817.	Амантай Н., Қапсихқызы Д.	«Ескендір» поэмасындағы уақыт пен мәңгілік мәселесі: Абайдың философиялық концепциялары	3618
818.	Ахметбекова Т. У.	Б.Майлин мен А.Чехов әңгімелеріндегі сарказм	3622
819.	Байдуллаева Ж.К.	Қазіргі қазақ прозасындағы мистика жанры	3626
820.	Ғалымжанова З. Т.	Мемуарлық романдардағы тәрбие құндылығы	3629
821.	Дәуренбек А. Ж.	Тұрсын Жұртбайдың «Бесіңді түзе!..» еңбегі: Мұхтар Әуезовтің шығармашылық тағдыры және көркемдік шындық	3632
822.	Ергеш А. М.	Қабдыкәрім Ыдырысов поэзиясындағы интертекст және оның поэтикалық мәні	3638
823.	Еркін А.	«Телқоңыр» және ұлттық болмыс	3641
824.	Жакупова С.С.	XX ғасыр басындағы қазақ әдебиетіндегі ескілікті сынау тенденциясы: Ш.Торайғыровтың «Базарбай молдаға» өлеңі	3644
825.	Жақсыбаева Н. Ж.	Білім берудегі жаңа технологияның тиімділігі	3645
826.	Төребаева А.О.	Жүрсін Ерман арнау өлеңдерінің көркемдік ерекшелігі	3650
827.	Тұрсын Қ. А.	Бейсембай Кенжебаев – аудармашы	3656
828.	Сұлтанбек Ә.	Орыс тілді қазақ жастарының сөз сапасы: түйіткілдер мен шешімдер	3659
829.	Қажетерова Ш. С.	Еркін өлеңдердегі көлеңке образы	3664
830.	Қуанышбаева Н.А.	Тайыр Жомартбаев шығармашылығындағы балалар әдебиетінің көркемдік-жанрлық сипаты және алаш кезеңіндегі білім беру ісіне ықпалы	3669
831.	Құлшар Б. М.	Сатирадағы есімдер жүйесі және олардың эстетикалық-семантикалық жүктемесі	3673
832.	Махмутова А. Қ.	Абай Құнанбайұлының қара сөздері және ұлттық әдебиеттанудың жаңа үрдістері: білім және руханият	3676
833.	Молдахан Е. М.	Tiktok, Instagram секілді әлеуметтік желілерді әдеби білім беруде қолдану тәсілдері	3679
834.	Томабаева А. Ғ.	Шәкәрім мен Қожа Хафиздің философиялық үндестігі	3683
835.	Түсіпбек М. К.	Мұхтар Әуезов пен Оноре де Бальзак шығармаларындағы сыншыл реализм	3688

		принциптері туралы	
836.	Сайфуллаева Б. Б.	Орта ғасыр түркі ойшылдарының мұрасы мен Абай шығармаларындағы көркемдік дәстүр сабақтастығы	3692
837.	Шагирова Д. Р.	Көлеңке архетипінің көркем трансформациясы: Достоевскийдің «Сыңар» повесі мен Төлен Әбдіктің «Парасат майданы» негізінде	3696

**6.2 ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ**

838.	Абденкул Д.С.	Үйлену салт өлеңдеріндегі лингвотанымдық сипат	3700
839.	Абдрахман А.Е.	«Ер Төстік» жырындағы ең басты гендерлік көріністер мен символдар	3704
840.	Амирова А.Б.	Мақал-мәтелдер әлеміндегі билік пен гендер: қазақ және ағылшын паремияларының салыстырмалы талдауы	3708
841.	Анарбекова А.Б.	Оқушылар сөйлеу тіліндегі терминдер қолданысы	3715
842.	Бөгетбаева А.Т.	Жаһанданудың мәдени таптаурындардың қалыптасуына әсері	3719
843.	Дәулетші Д.Р.	Жалпықолданыстағы сөздерді термин ретінде қолдануда жарыспалылық мәселесі (ақпараттық технологиялар саласы бойынша)	3723
844.	Ермекқызы А.	Интернет лексиканың қолданысы	3726
845.	Жаныбекқызы Б.	Ұлттық фильмдердегі тілдік ерекшеліктер және әсерлеуші құралдар (көркемдегіш құралдар)	3730
846.	Жарылхасын Б.Қ.	Мұхтар Мағауин шығармашылығындағы фразеологизмдердің мәні	3733
847.	Қуандықова И.Р.	Кірме сөздер: игерілуі және электронды коммуникация ортасындағы қолданысы	3736
848.	Қайыркен А.О.	Корпустық лингвистика: қазақ тілін оқытудағы инновациялық бағыт	3743
849.	Қанатқызы А.	Зейнолла Шүкіровтың шығармаларындағы кейіпкер тілі мен стилі	3747
850.	Қуаныш Ә.	Methodology for the development of students' emotional competence in the lesson of the kazakh language	3751
851.	Қыдырбай Н.А.	Қазақ тіліндегі жаңа сөздер мен терминдердің пайда болуы және оларды қалыптастыру мәселелері	3755
852.	Мадиярова Д.М.	Жастар тіліне әлеуметтік желінің әсері	3759
853.	Меліс А.Б.	«Жер-Ана» ұғымының мағыналық ерекшеліктері	3762
854.	Муратбаева Ж.К.	Қазіргі қазақ киносындағы тілдік ерекшеліктер (комедия жанры негізінде: «Таптым-ау сені»)	3766

855.	Муратова М.	І.Жансүгіровтің «Құлагер» поэмасындағы мінез-құлық метафоралары	3769
856.	Мұхтарова Ф.С.	Қазақ және қырғыз тілдеріндегі тағамға қатысты этнофразеологизмдер	3772
857.	Нугман А.А.	Фразеологизмдердің лингво-мәдени өрісі	3775
858.	Онгарбаева А.О.	Қазақ және өзбек фразеологизмдеріндегі киелі сандардың ортақ белгілері	3777
859.	Оразалина А.А.	К.Оразалиннің тілдік тұлғасын тану мәселесі	3781
860.	Оралбай А.О.	Қазақ тілін әлеуметтік желілерге танымал ету үшін контент стратегиялары	3785
861.	Оспан М.Ж.	Қазақ халқының мақал-мәтелдеріндегі «Бақыт» концептісі	3790
862.	Өркенқызы А.	Постмодернистік мәтіннің байласымы мен тұтасымын барлау	3794
863.	Рзалиева Р.Ж.	Ғаламтордағы тұлғаны тілдік кемсіту: себебі мен салдары	3798
864.	Сәбитқызы Б.	Жанат Әскербекқызының шығармашылығындағы концептуалды метафора	3802
865.	Түйлебаева Қ.Б.	Хаос және контекст	3805
866.	Тұранов Ы.Ә.	Әлихан Бөкейханов шығармаларындағы антропонимдердің психолингвистикалық сипаты	3809
867.	Уәлібек А.А. Беласар І.Қ.	Қазақ фразеологизмдерінің гендерлік аспектісі	3812
868.	Ұланова Е.Д.	Т.Әбдікәкімовтің «Ажал даласындағы тас» өлеңіндегі сөздердің қолданылуының математикалық жиілігі	3816
869.	Халмурат Е.С.	Mangurtism – future tragedy	3819
870.	Шиктыбаева А.	Жасанды интеллект арқылы өтірік өлеңдер құрастыру	3821

6.3 ОРЫС ТІЛІ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ КОММУНИКАЦИЯ РУССКИЙ ЯЗЫК И МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ

871.	Абдикадырова А.М., Аманжол А.Е., Беккалиқызы А.	Слово <i>хайп</i> и его производные	3825
872.	Амангелді А.Ж.	Слова-паразиты в речи современной молодежи	3828
873.	Аманшаева И.С., Мәлікова А.Н.	Слово прикол и его производные в молодежном сленге (на материале НКРЯ)	3832
874.	Дудко В.Н.	Языковые средства как механизм воздействия	3836
875.	Елубаева К.К.	Устойчивое выражение "24/7" в современной речи: аспекты значения	3841
876.	Жарлықасым Ж.К.	Синтаксические модели новостных заголовков в интернет-СМИ Казахстана	3844

877.	Жумабаева А.Б.	Лексикографический анализ лексемы «упрямство» в русском и казахском языках	3850
878.	Кеңес Н.С.	Жизненное кредо молодёжи Казахстана: лингвоаксиологический аспект	3853
879.	Қалихан А.А.	Специфика молодежной инвективной лексики (на материале соцсетей Tik Tok, Telegram)	3856
880.	Мазуркина У.А.	Фонетическая интерференция при обучении русскому языку как иностранному китайских студентов	3859
881.	МаксUTOва Д.Г.	Научная VS народная этимология объектов Астаны (по материалам уличных интервью инстагида Мити Байназарова)	3862
882.	Серикова Д.М.	Специфика обучения аудированию в 9 классе	3865

**6.4 ОРЫС ӘДЕБИЕТІ: КӨРКЕМ МӘТІНДІ ТАЛДАУ ЖӘНЕ ТҮСІНДІРУ
РУССКАЯ ЛИТЕРАТУРА: АНАЛИЗ И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ
ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА**

883.	Абдрахманова Э.	Bakhyt Kairbekov: the problems of creativity	3869
884.	Ерболат Д.	Фольклор как мотивообразующий элемент в повести З. Наурызбай и Л. Калаус «Приключения Бату и его друзей»	3870
885.	Ибраимова С.	Мотив самопожертвования в прозе Л. Улицкой	3874
886.	Кенжетай Б.	Фольклорные образы и мотивы в цикле «Кудыкины горы» Н. Черновой	3876
887.	Курмангалиева Г.	Метафора «необретенный рай» в романе Бахыта Кенжеева «Младший брат»	3879
888.	Мухамадиева К.	Особенности реализации категории «автора» и «скриптора» в романе Т. Толстой «Кысь»	3881
889.	Надирхан В.	Быт и нравы русского поместного дворянства в изображении Н.И. Новикова, Д.И. Фонвизина, А.Н. Радищева	3884
890.	Онгар А.	Символика круга в романе «Круг пепла» Д. Накипова	3888
891.	Оразалина А.	Литературное наследие Рымгали Нургали: социальные и философские аспекты в произведениях писателя	3891
892.	Өсербайұлы С.	Қазақ романының қалыптасу кезеңдері және дамуы	3893
893.	Сарсенбай М.	Концепция детства в литературе: культурный и философский контексты	3897
894.	Сералимова С.	Исторический контекст и культурные традиции в творчестве тюркоязычных писателей	3900
895.	Тахауикызы Ж.	Тема Древнего Новгорода в исторических и художественных произведениях Н.М. Карамзина	3903
896.	Турабекова И.	Образ современной российской женщины в произведениях Дарьи Донцовой	3907

897.	Цындра А.	Фольклорно-мифологический контекст образа ведьмы в повести Н.В. Гоголя «Майская ночь, или Утопленница»	3912
------	-----------	--	------

6.5 АУДАРМА ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘСЕЛЕЛЕРІ

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА И МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

898.	Айтбаева А.М.	Особенности аудиовизуального перевода на примере фильма «Inception»	3918
899.	Акимбекова К.Ж.	Прагматический аспект перевода рассказов Оскара Уайльда	3920
900.	Алпамыс Т.М.	Intercultural Features of Modality Expression in English and Kazakh: Translation Challenges	3922
901.	Амангелдиева А.М.	Қазақ және ағылшын тілдеріндегі мақал-мәтелдегі кейбір соматизмдер аудармасы	3926
902.	Әбдірахман А.Қ.	Аудиовизуалды аудармада реалияларды беру ерекшеліктері	3928
903.	Бектлеуова А.С.	Тіл және әдеп: ұлттық ерекшеліктер мен аудармадағы ұстанымдар	3931
904.	Бультенова Д.Т.	Culinaryonyms as culturally marked lexis: issues of equivalence in translation from Kazakh into English	3933
905.	Дулатова А.А., Кадырова Р.Р.	Ағылшын және қазақ тілдеріндегі фразеологизмдер мен мақал мәтелдердің ұқсастықтары мен айырмашылығы	3937
906.	Елибаева А.Т.	Лингвокультурные трансформации в аудиовизуальном переводе: анализ русской локализации фильма «Веном»	3941
907.	Жексемби Д.Д.	Аудармада қолданылатын цифрлық технологиялардың жетістіктері	3945
908.	Каткенова З.Д.	Childbirth celebration in Kazakh and English cultures	3950
909.	Қыдырбай Г.З.	Орта мектептерде ағылшын грамматикасын оқытуда коммуникативті әдістерді қолдану	3953
910.	Матыгулова А.Н.	Translation of documentary novels	3956
911.	Нығметулла К.Б.	Көркем әдебиет стилінің аудармасы: жасанды интеллект, машиналық аударма мен адам аудармасының салыстырмалы талдауы (Эрнест Хемингуэйдің «Килиманджаро – қарлы тау» әңгімесінің негізінде)	3959
912.	Райнбекова А.К.	«Жеті» санының ағылшын, орыс және қазақ тілдеріндегі фразеологиялық бірліктер мен аудармадағы көрінісі	3962
913.	Сейткенов К.Б.	Көркем мәтін тілі прагматикасын жеткізуде тіркесті бірліктердің аударылу ерекшеліктері	3966
914.	Сүндетова А.Н.	«Жаңбыр» концептісінің тілдік-танымдық сипаты және тіларалық берілуі (Э.Хемингуэйдің «Қош бол, майдан!» романы негізінде)	3972
915.	Утеулиева А.А.	Lexical-semantic types of non-verbal means and their translation	3978

**6.6 ШЕТЕЛ ФИЛОЛОГИЯСЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНОСТРАННОЙ ФИЛОЛОГИИ**

916.	Айдарбекқызы М. Ермекқызы А.	Тілдердің жойылу қауіпі және қайта жаңғырту мүмкіндіктері	3983
917.	Асатова К.Т.	Semantic and Pragmatic Aspects of Anglicisms in Modern Kazakh	3986
918.	Аслялиева А.Ж.	Frequency and Functional-Semantic Analysis of Color-Denoting Adjectives in George Orwell's "Animal Farm"	3990
919.	Ахметбек Д.А.	Axiological characteristics of the biography of a virtual character	3996
920.	Байсұлтан А. Н.	Ағылшын көркем әдебиетіндегі бейвербалды қарым-қатынастың рөлі	3999
921.	Донбаева А. А.	Использование аутентичных текстовых материалов при обучении чтению в целях повышения мотивации к изучению иностранного языка	4003
922.	Жунусова А. К.	Ағылшын әдебиетіндегі «адамның оң мінезі» лексика-семантикалық өрісінің құрылымы	4008
923.	Кенесбаев А. С.	The language game in modern internet communication	4013
924.	Кенжебай А.Т.	Сравнение языка рекламы в английском и казахском языках	4015
925.	Сабилова Ж.Б.	Репрезентация концепта "семья" в англо-, казахоязычных публицистических дискурсах начала XXI века	4018
926.	Сериккалиева А. Ж.	Образность публицистического дискурса в новогодних речах: сравнительный анализ выступлений президента Казахстана и короля Великобритании	4020
927.	Тлемисова Ж. М.	Semantic analysis of the linguistic changes driven by generation Z's neologisms	4023
928.	Турсынбетова А. Н.	Балалар тіліндегі инновациялар мен олардың сөзжасамдық ерекшеліктері	4027
929.	Ундимисова А.Ж.	Английские пословицы и поговорки: их значение, употребление и русские эквиваленты	4030
930.	Хасенов И. Танабаев Т.	A brief overview of the origins and formation of the basic terms of electricity in English and Kazakh languages	4031
931.	Шандер Д.	The English language acquisition: why are you still unable to speak it?	4034

**6.7 ҚЫТАЙ ФИЛОЛОГИЯСЫ МЕН ЛЕКСИКОЛОГИЯСЫ: ЖАҢА
БАҒЫТТАР МЕН ӘДІСНАМАЛАР
КИТАЙСКАЯ ФИЛОЛОГИЯ И ЛЕКСИКОЛОГИЯ: НОВЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ
И МЕТОДОЛОГИИ**

932.	Абдуллина А.Р.	Тіл мен мәдениеттің өзара байланысы және аудармадағы рөлі	4039
933.	Абдуразакова М. Д.	Ресми іс-қағаздардағы тұрақты тіркестер мен клишелердің аудару тәсілдері (қытай және	4043

		қазақ тілдерінің іскерлік құжаттары негізінде)	
934.	Асқар Н.	Лю Цысиннің “Үш Ғалам” (三体) ғылыми-фантастикалық роман трилогиясының стилистикалық ерекшеліктері	4046
935.	Дюсупжанова Ж.М.	Қытай фильмдерін қазақ тіліне аударудың ең танымал түрлері мен кең таралған әдістері	4049
936.	Кабышева А.Д.	Медициналық терминдерді қытай тілінен қазақ тіліне аудару мәселелері	4054
937.	Күшәнбек М.	Бақ-тағы қытай фразеологизмдерінің қазақ тіліне аударылу ерекшеліктері	4060
938.	Қалекенова Ж.Қ.	Мәдени революция кезеңіндегі әдебиеттің даму көрінісі	4065
939.	Майбас Ә.Т.	Қытай тілін шет тілі ретінде оқытудың бастауыш сатысындағы құрмалас сөйлемдердегі жалғаулықтардың оқыту мәселесі	4068
940.	Мамедова Р.В.	Сравнительный анализ китайских и казахских пословиц и фразеологизмов	4071
941.	Маметова А.М.	Медицина саласындағы кәсіби мәтіндерге лингвистикалық талдау	4076
942.	Мылтықбай Ж.А.	Қытай ауызекі сөйлеу стилінің қолдану аясы	4080
943.	Намазова Ж.Т.	Жасанды интеллект негізіндегі қытай тілін оқу: мүмкіндіктер мен шектеулер	4085
944.	Нұрлан Е.	Цянь Чжуншудың “Қоршалған қамал” романының көркемдік ерекшеліктері мен кейіпкерлер образы	4088
945.	Нұртай А.	«Өмір мен өлім мені қажытады» романында реинкарнация арқылы әлеуметтік жіктелуді бейнелеу	4093
946.	Сейлова А.А.	Влияние политической и культурной ситуации в Китае в период Тан на литературу	4097

**МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENTS**

**СЕКЦИЯ 7. ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ
ECONOMIC SCIENCES**

**Подсекция 7.1 ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКАНЫҢ АШЫҚТЫҒЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІ**

**ОТКРЫТОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ И ЕЕ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ
БЕЗОПАСНОСТЬ**

OPENNESS OF THE NATIONAL ECONOMY AND ITS ECONOMIC SECURITY

947.	Асылбаева Ж.Е.	Цифровизация в жилищном строительстве: преимущества и перспективы	4100
948.	Аудан Д.Т.	Өнеркәсіп кәсіпорынның тұрақты дамуының	4103

табылады. Сөйтіп, фразеологизмдер басқа тіл бірліктерінен төрт түрлі белгі-қасиетімен ерекшеленеді:

- 1) құрылым тұрақтылығы;
- 2) мағына тұтастығы;
- 3) даяр қалпында қолданылу тиянақтылығы;
- 4) бейнелілігі, мәнерлілігі» [2, 185 б.].

Жалпы, қазақ ертегілеріне тән бейнелілік пен мәнерлілік олардың көркемдік ерекшеліктерінің негізін құрайды. Бұл элементтер ертегілердің терең мағынасын ашып, оқырманға немесе тыңдаушыға эмоциялық әсер қалдыратыны белгілі. Мәселен, «Ер Төстік» ертегісіндегі баланың бейнесін көз алдымызға мына бір жолдармен келтіреді: «...бір айда бір жастағы баладай, екі айда екі жастағы баладай, үш айда үш жастағы баладай, бір жылда он бестегі жасөспірімдей болып, екі жасында алысқан кісілерін алып ұратын бала болады...». Ертегіні оқи отырып, бір минутта бір жасар баланың он бестегі бозбалаға айналған бейнесін елестетіп үлгердік. Ал, мына бір тұстан «...Темір етікпен теңгедей, темір таяқпен тебендей қалғанда...» оқырман ұзақ жолдың қиындығын, жолаушының жағдайының да мәз еместігін байқайды. Әсіресе, қазақ ертегілеріндегі осындай фразеологизмдер арқылы оқып отырған оқушының ой өрісі дамып, қиялы жетілетіні айқын-ақ. «...Тұрсам, отыра алмаймын, шырағым, отырсам, тұра алмаймын, шырағым...»[6] деген сөз тіркестерінен ертегідегі адамның өте әлсіз, қария екенін бірден аңғарамыз.

Мұндай бейнелі фразеологизмдер оқығанның санасынан жоғары орын алатыны айтпаса да түсінікті сияқты. Ғалымдар фразеологиялық бірліктердің қолданылу жағдайлары мен әртүрлі түрленуін, сөйлеудегі және мәтіндегі өзгергіштігін де зерттейді. Жалпы, қазақ фразеологизмдерінде даналық, өсиет, нақыл сөз түрінде келетін тіркестер көптеп кездеседі. Мәселен, «Аяз би әлінді біл, құмырсқа жолынды біл»; «әлін білмеген әлек»; «өзің білме, білгеннің тілін алма». Өзі ұйқас арқылы жасалып, стильдік қызметтерді де атқарады. «Ашуы жауған қардай, шөккен нардай»; «ақылы балқаш, ашуы дүлей, көз көрмес, құлақ естімес жер»; «аяқты аяғымен, шанақты шанағымен жалмады»; «көппен көрген ұлы той» деген сияқты тіліміздегі қолданыстағы фразеологизмдердің әрқайсысының өз бояуы, өз сыры бар.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Ғ.Қалиев, Ә.Болғанбаев «Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы». – Алматы, «Сөздік-словарь» баспасы 2006. – 185 б.
2. Г.Н.Смағұлова «Сөздік. Мағыналас фразеологизмдер»– Алматы: 2010.
- 3.«Алдар көсенің сиқырлы тоны» ертегісі.bilim-all.kz сайты
- 5.«Аяз би» ертегісі– Бабалар сөзі 76 том.
- 6.«Ер Төстік» ертегісі– adebiportal.kz сайты

ӘОЖ 81'37

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ӨЗБЕК ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРІНДЕГІ КИЕЛІ САНДАРДЫҢ ОРТАҚ БЕЛГІЛЕРІ

Онгарбаева Анита Ормановна

nita03o@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Филология факультеті, «Қазақ тілі мен әдебиеті»
мамандығының 1-курс магистранты, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – Ж. Қ. Өмірбекова

Халықтың ойлау ерекшелігі оның ұлттық тілінде көрініс табады. Адамзаттың ойлау жүйесі мен әлемдегі құбылыстарға қатысты түсініктері жалпы түрде бірдей, оларды тек ой формасы болып табылатын тіл ғана бір-бірінен өзгешелендіріп отырады. Басқаша айтқанда, бір мазмұн түрлі тілдік құрылымдармен беріледі. Ойлау жүйесі адам баласына ортақ болғандықтан, тұрақты тіркестердің ұқсастығы да – заңды құбылыс. Яғни, «кез келген этностың мәдениеті мен ерекшеліктері басқа халықтардың өмірінде дәл солай қайталанбағанымен, бірқатар ұқсастықтар болуы шарт»[1, 17].

Қазақ және өзбек халықтарының фразеологиялық жүйесіндегі сәйкестіктер, біріншіден, олардың тілдерінің туыстығын, жақындығын және ортақ танымдық негіздерін көрсетеді, екіншіден, мәдениет пен салт-дәстүр саласындағы тығыз байланыстардың нәтижесі болып табылады. Түркі тілдес этностардың көне заманнан бері бірге жасап, көрші тұруы, олардың өмір тіршілігіндегі, рухани мәдениетіндегі дүниетанымы мен пайымдауы; тіл төркіндестігі, тектестігі, бір тілде пайда болған фразеологизмдерді тіл заңдылығына ыңғайластыра қабылдауы әсер еткен.

Қазақ және өзбек тілдеріндегі әлеуметтік маңызы бар, өзіне тән тұрақты тіркестерде де екі халықтың тарихы, салт-дәстүрі, ойлау жүйесі, материалдық және рухани мәдениеті туралы көп мәлімет сақталған. Себебі фразеологизмдер – лексиканың ең бай бөлігі әрі бұл халықтардың өмірінің айнасы ретінде қызмет етеді.

Ортақ танымдық сипаттың көрінісі ретінде қазақ және өзбек тілдеріндегі фразеологиялық тіркестер құрамындағы «үш», «жеті», «тоғыз», «қырық» сан есімдерін қарастыруға болады. Бұл сан есімдер екі тілде де негізгі сандық және реттік мәндерден бөлек, түрлі мағыналарда қолданылып, басқа сан есімдерден ерекшеленеді. Бұл құбылыстың тамыры тереңде жатқандықтан, оны жан-жақты зерттеудің маңызы зор. Сол арқылы біз халқымыздың ертедегі дүниетанымына, тарихы мен мәдениетіне қатысты көптеген деректер аламыз. Сондай-ақ, тіліміздегі санға байланысты кейбір тілдік қолданыстардың сыры да ашылады.

Екі тілде де ең жиі кездесетін киелі сандарға «жеті», «тоғыз», «қырықты» жатқызуға болады. «Жеті» және соған тетелес басқа киелі сандардың тіл-тілде атқаратын семантикалық, стилистикалық функциясын зерттей келіп, академик І.Кеңесбаев былай деп жазады: «Түрік халықтарында «жеті» саны айрықша орын теуіп, идеологияның бір саласы – тілге терең тамырын жіберген, көп халықтарда «жетінің» арнаулы «киелі» қасиеті болған... «үш», «тоғыз», «қырық» сандары да жеті тәрізді тілде «киелі функцияда» қолданылған. Сонымен қатар бұл сөздер бір тілдің екінші тілмен байланысын, біріне-бірі әсер етіп, өзара ұласып жатқандығын да аңғартады [2, 14], - дейді.

Бұл сандарға қатысты киелі ұғым тек біздің халқымызда ғана емес, бүкіл түркі тектес халықтарда, сондай-ақ Алтай текті моңғол, маньчжур халықтарында да байқалады. Олардың тілінде, салт-дәстүрлерінде бұл сандар кеңінен қолданылады. Біршама айырмашылықтар болса да, ортақ мәдениеттің негізінен туындаған ұқсас дүниетанымдарды бөліседі. «Жеті» мен «тоғызға» қатысты танымдық ұқсастықтар қытай, араб, жапон, үнді сияқты шығыс халықтары мәдениетінде де кездеседі. Бұл халықтарда да аталған сандар киелі мәнде қарастырылады. Мұндай ортақтықтардың кейбірі тарихтағы көршілік қарым-қатынастар, барыс-келістер барысында пайда болған мәдени тұрғыдағы ауыс-түйістен туындаса, ал кейбірі кездейсоқтықтан, яғни, дүниені әркім өзінше десе де бірдей тануынан пайда болған. Жалпы алғанда, сандарға ерекше қасиет беру, оларды киелі санау дәстүрі көптеген халықтарда ерте заманнан келе жатқан құбылыс саналады.

Мәселен, «жетіге» байланысты тілімізде: *жеті ата, жеті қазына, жеті жарғы, жеті жұрт, жетісін беру, жеті жұртқа әйгілі, жеті жсау, жеті жасынан*, т.б. тұрақты тіркестер болса, «тоғызға» байланысты: *тоғыз айып, тоғыз сый, тоғыз саққа жүгірту, тоғыз жолдың торабы, тоғыз қатынның толғағы қатар келу; тоғыз қабат торқадан тоқты шақтың терісі артық, тойған үйге тоғыз бар, тоғыз құмалақ*, т.б. тұрақты тіркестер бар.

Өзбек халқында *туққиз товоқ, туққиз туққиз (тоғыз тоғыздан үлестіру), туққиз пул (арзымайтын, ештнәрсеге татымайтын), туққиз пулдек қилиб тушиндирди (жақсы, анықтап түсіндіріп айтып беру), т.б.*

«Қырыққа» байланысты: *қырық жамау, қырық жілік болу, қырық кемпірдің қылауынан; қырық кісі бір жақ, қыңыр кісі бір жақ; қырық қазанның құлағын тістеген; қырық құбылды, қырық құрау, қырық пышақ болды, қырықтың бірі қыдыр, қырықтың қылауынан, қырқын беру, қырқынан шығару т.б.* тұрақты тіркестер мен салт-дәстүрлер қалыптасқан.

Осылардың ішінде, «жеті» саны халқымыздың дүниетанымында ерекше орны бар сандар категориясына жатады. Мәселен:

Халқымыз «жүт жеті ағайынды» дей келіп оларға: құрғақшылық, мал жұтау, өрт, топан су, зілзала (жер сілкіну), оба, соғысты жатқызады.

«Жеті ғалам»: күншығыс, күнбатыс, түстік, терістік, аспан – жоғары ғалам, жер үсті – орта ғалам, жер асты – төменгі ғалам.

«Жеті қат көк»: Ай, Ғұтрад, Зукра, Күн, Миррих, Мүштари, Зұхал.

«Жеті шәріп (әулие)»: Мекке шәріп, Мәдине шәріп, Бұқар шәріп, Шам шәріп, Қатым шәріп, Құддыс (Мысыр) шәріп, Кәлләм (Құран) шәріп.

«Жеті жоқ»: жерде өлшеуіш жоқ, аспанда тіреуіш жоқ, таста тамыр жоқ, тасбақада талақ жоқ, Аллада бауыр жоқ, аққуда сүт жоқ, жылқыда өт жоқ.

«Жеті жетім»: тыңдамаған сөз жетім, басшысыз қалған ел жетім, аққу-қазсыз көл жетім, жерінен айырылған ел жетім, киюсіз тозған бөз жетім, иесіз қалған жер жетім, замандасы қалмаған бәрінен де сол жетім.

«Су жеті аунаса арам болмайды» деген наным-сенімдер тағы бар. Өз Тәуке хан кезінде халқымыздың заңдар жинағы «Жеті жарғы» аталған. Ресми түрде заңдастырылмағанымен, халық арасында салт-дәстүрге айналған көптеген нормалар бар. Мысалы, «Жеті атасын білмеген жетесіз», «Жеті атасын білмеген жетімдіктің белгісі» деген түсініктер балаға жеті атасын жаттату, өзінің тамыр ағашын білу мақсатын ұғындырса, «жеті атадан аспай үйленбеу керек, соның өзінде де аралықты жеті өзен бөліп тұратын болсын» деген талаптар да кездеседі.

«Жеті» ислам дінінде де киелі сан болып есептеледі. Қасиетті «Құран Кәрімде»: «Ол сондай Алла, жер жүзіндегі барлық нәрселерді сендер үшін жаратты. Сонан кейін аспанға көңіл бөліп, оны жеті қабат көк етіп тәртіптеді...» [3, 6], - деген сөз бар.

Христиан дінінде де «Христос жетінші күні аспанға ұшып барып, жетінші күні қайта дүниеге келеді (туады)» деген уағыз бар. Үнді мәдениетіндегі «жеті жан», «жеті мүше» ұғымын осы көне үнділер таратқан (адамның жеті жерінде жаны болады деу). Будда дінінің ертедегі әдебиет нұсқаларында «жетіге» байланысты құбылыстар көп кезігуде. Бұл туралы «Алғашқы адамдардың ойлауы» деген еңбегінде: «Біз сонау ертедегі үнді мәдениетінің қиял-ғажайып ертегілерінен жеті ана, жеті мұхит, жеті рихи, жеті адитя, жеті данава, күннің жеті мініс аты – осы бір сырлы санның басқа да бірқыдыру қоспаларын жолықтырдық» [4, 176], - дейді француз ғалымы Леви Брюль.

Шын мәнінде, жеті күнді бір апта деп белгілеуді бірінші болып вавилондықтар ойлап тапқан. Олар жұлдызшы-астрономдар ретінде әрбір апта күнін киелі санап, жеті аспан шырағының (Күн, Ай, Меркурий, Шолпан, Марс, Юпитер, Сатурн) санына сай етіп, апта күндерін атаған. Сонымен қатар, «аптадағы әрбір күнді аспан тәңірлері басқарады» деген ұғым қалыптастырған. Бұл түсінік бүкіл әлемге таралып, жеті күннен тұратын апта күнтізбелік мәдениетінің негізін қалаған. Жетілік апта мәдениеті Шығыс халықтары, оның ішінде парсылардың ықпалымен XI-XII ғасырларда Орта Азия мен Қазақстанда да кеңінен тараған.

Өзбек тілінде *жеті* сөзіне қатысты мынадай тұрақты тіркестер бар:

етти букилмоқ – жеті бүгілу, өте қатты ілтипат көрсетіп, сыйлай, асты үстіне түсу.

етти иқлим – өте ескі, көне заманнан бері.

етти пушт – жеті әулет, жеті ата-баба.

етти қовун пишиги бор – жағдайы жақсы, ауқатты.

етти оғайни – жетіқарақшы.

етти ухлаб, тушида хам қурмаган – үш ұйықтаса түсіне кірмеген, еш ойламаған.

Бұл айтылғандарға қарап, жеті санының дүниетанымдық сипаты қазақ және өзбек тілдеріне ғана емес, бірнеше туыстас емес халықтар ұғымына да ортақ болып келеді екен.

Халқымыздың түсінігінде *тоғыз саны* тек сандық және реттік мәнімен ғана емес, сондай-ақ қасиетті сан ретінде де қабылданады. Бұл дәстүр көне түркі дәуірінен, тіпті одан да ертерек қалыптасқан. Қазақ және өзбек халықтарының тіліндегі салт-дәстүрлер мен дүниетанымдарда кездесетін көптеген тіркестер осыны айқын көрсетеді. Мысалы, тоғыз саны жеті саны сияқты, көбінесе көптік, тұрақтылық және киелі мәндермен ерекшеленіп, рухани мәдениеттің түрлі қырларынан байқалады. Мәселен, тілімізде тоғыз саны ұйтқы болып келетін тұрақты тіркестер, мақал-мәтелдер біршама: *тоғыз жолдың торабы* – көптеген жолдардың түйіскен, тоғысқан жері; *тоғыз қатынның толғағы қатар келу* – бар жұмыс қатар келу, жұмыс басты болу, қарбалас болу; *тоғыз қабат торқа* – қат-қабат асыл киім; *тоғыз тондыққа келтіріп ішті* – көп мөлшерде ішті; *тоғыз қабат торқадан, тоқты шақтың терісі артық*; *тоғыз қыз ұзатқан құриды, тоғыз ұл үйлендірген байиды*; *тойған үйге тоғыз бар*; *білгенің бір тоғыз, білмегенің тоқсан тоғыз*, т.б.

Халықтың көне ойындарының бірі – тоғыз құмалақ та бірталай түркі, моңғол тектес халықтарына ортақ, арыдан келе жатқан ойын түрі.

Өзбек тілінде тоғызға қатысты тіркестер өте аз ұшырасады: *туққиз пул (еш нәрсеге арзымайтын, арзан), туққиз пулдек қилиб тушунтириб бермоқ (тәптіштеп түсіндіріп беру)*.

Тіліміздегі көптеген тұрақты тіркестердің негізінде тұратын және салт-дәстүрлерімізде ерекше орын алған киелі сандардың бірі – «қырық». Қырық санының киелі деп саналуының түпкі себебі бастапқыда төрт санына байланысты қалыптасқан дүниетанымда жатыр. Осылайша, «төрт» пен «қырық» сандарын бір тақырыпқа біріктіріп, олардың танымдық және тілдік құбылыстарының өзара байланысын ертедегі ата-бабаларымыз – хұндар, түркілер және басқа да қазақ халқының ұлт болып қалыптасуына ықпал еткен ру-тайпалардың дүниетанымдары мен наным-сенімдерінен іздестіреміз.

Ата-бабаларымыздың *дүние төрт бұрыш* деген түсінігі осы кездерде ғана қалыптаспаған, бұдан көп ілгері, яғни біздің жыл санаудан бұрын мәлім болған хұн тайпаларында қалыптасқанын қытай жазбаларынан кездестіруге болады.

Тіліміздегі «төртпен» байланысты жасалған тұрақты тіркестер жоғарыда айтылған танымдардан туды деуге болады. Мәселен, *төрткүл дүние* – «жер жүзі», «бар әлем»; *төртеу түгел болса, төбедегі келеді, алтау ала болса, ауыздағы кетеді* – «бірлік болса, бәріне қол жетеді, ал берекесіз болса, бәрінен айырылады»; *төрт көз түгел* – «бәрі бас қосқан»; *дүниенің төрт бұрышынан* – «барлық жерден»; *екі көзі төрт болу* – «зарығу», «күту»; *төрт түлігі сай* – «ештеңеден кем емес, бәрі бар»; *төрт құбыласы түгел* – «бәріне қолы жеткен, кемдігі жоқ». Өзбек тілінде: *турт мучиси түгел (төрт мүшесі сау), турт оеги османда (аяғы аспаннан келу), кузи атрофга турт булган, турт куз билан кутиб (алаңдау, елегізу), турт куз тугал (төрт көзі түгел), кузи турт булмоқ (көзі төрт болу), турт томонинг қибла (қайда барсаң, онда бар, ихтиярың өзіңде)* т.б.

Қазақ, өзбек халқының салт-дәстүрлері мен ырымдары да қырықпен байланысты болып келеді. Мәселен, «қырқынан шығару», өзбекте *қирқи чикмоқ*. Нәресте дүниеге келіп, қырық күн өткен соң қырқынан шықты деп, ырымын істеп, кішігірім той өткізеді. Адам қайтыс болса, қырық күннен соң қырқын береді, өзбекте *қирқи тошмоқ, қирқини бермоқ, қирқ ушотмақ (қырқын өткізу)*.

Сондай-ақ, *жақсы атаның аруағы қырық жыл сүйрейді, қырық жыл қырғын болса да, ажалы жоқ өлмейді, қыз қырық жанды келеді, қырық қабатталып отырады* (қырыстанып-

құрыстанып отырады). *Қырық қазанның құлағын тістеді* (қыдырымпаз кісі туралы айтылады). *Қырық кемпірдің қылауынан жиылған қырық ру* (әр түрлі), *қырық жілік болғыр* (қарғыс, сойылғыр деген мағынада); *Қырық жамау* – 1) тозығы жеткен, ескі бұйым туралы айтылады, 2) назалы, ренішті; *қырық пышақ болады* (таласып-тармасты) араздасты, жанжалдасты, соғысты; *қырық пышақ қылды* (біреуді біреуге айдап салды, араздастырды); *қырықтың қылауынан* (өзгеше жаратылған, көп асылдың сынығы); *қырық кісі бір жақ, қыз балаға қырық жерден тыйым*, т.б. тіркестер молынан кездеседі.

Жоғарыда көрсетілген фактілер «қырықтың» қазақ, өзбек ұғымында жай ғана емес, белгілі дүниетанымдық, сонымен қоса киелі мәні де бар мәдени құбылыс екенін дәлелдесе керек.

Қорыта келе, белгілі бір тарихи кезеңдер мен оқиғалар екі тілдегі фразеологизмдердің қалыптасуына өз ықпалын тигізгені анық. Себебі қазақ және өзбек тілдеріндегі фразеологизмдер – тарихтағы түрлі оқиғалардың, жағдайлардың ізі қалған сөз тіркестері. Бастапқыда этносқа ортақ болған ұғымдар уақыт өте келе әрбір ұлттың мәдени дамуы барысында өзгеріп, біртіндеп семантикалық тұрғыдан өзгерістерге ұшырап, бөлініп кеткен. Ал жалпы алғанда, шығу тегі бір, бір ортада өсіп, уақыт өте жан-жаққа тараған түркі халықтарының тек тілі ғана емес, сондай-ақ олардың рухани-мәдени болмысы мен ғылыми қасиеттері де ортақ деп айтуға болады. Бұл ортақтық пен ұқсастықтың негізі – халық даналығының ұйытқысы есептелетін тұрақты тіркестерде жатыр, олар түркі әлеміне ортақ мұра болып табылады. Яғни, қазақ және өзбек тілдеріндегі көптеген фразеологизмдердің тарихи түпкі негізі түркілік мәдени қордан алынған және әр халықтың тарихи даму барысында осы ортақ негізден жекелеген нұсқалар жасалған. Сонымен, көне тамырлы фразеологиялық қор – халықтың этномәдени тарихы, тілдік процестері мен тілдік шығармашылығы туралы құнды «ақпарат» көзі. Себебі, тарихтың өзегін жалғастық, мұрагерлік құрайды деген ұғымға сүйенсек, мәдени мұралардың сақталуы, танылуы, қабылдануы және шығармашылықпен дамуы тілдік ақпарат арқылы жүзеге асады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Сейілхан А. Қазақ тіліндегі этнографизмдердің лингвомәдениеттанымдық мәні: Фил. ғыл. канд. дисс.– Алматы, 2001. – 154 б.
2. Кеңесбаев І. Жеті, үш, тоғыз, қырықпен байланысты ұғымдар // Қазақ ССР ҒА хабарлары. Филология сериясы. №4/26/. – Алматы, 1946. – 3-14 б.
3. Құран Кәрім. – Алматы: Жазушы, 1991. – 1163 б.
4. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление. – М.: МГУ, 1980. – 365 с.
5. Кеңесбаев І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1977. – 712 б.
6. Рахматуллаев Ш. Узбек тилининг қисқача фразеологик лугати. – Тошкент: Фан, 1966.

ӘОЖ 81'22

К.ОРАЗАЛИННИҢ ТІЛДІК ТҰЛҒАСЫН ТАНУ МӘСЕЛЕСІ

Оразалина Алима Амиртаевна

didarorazalina31@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ қазақ тіл білімі кафедрасының 2-курс магистранты,
Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – п.ғ.д., профессор Ш.Қапантайқызы

Тілдік тұлға – өз ана тілін түрлендіруші, байытушы және оны дамытушы. Дүниетанымдағы кеңістікті тілдік астармен әдіптеу, сөзді ойната білудің шеберлік үлгісін беру –